

Mariana ENE

Mariana ENE

**FEMEILE ROMANE,
PERSONAJE ALE MARILOR CLASICI LATINI**

**Editura UNIVERSITARIA
Craiova, 2025**

Referenți științifici:

Prof.univ.dr.habil. Mădălina STRECHIE

Lector univ.dr. Ilona Manuela DUȚĂ

Copyright © 2025 Editura Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ENE, MARIANA

Femeile romane, personaje ale marilor clasici latini / Mariana Ene. -

Craiova : Universitaria, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-2122-0

821.124

© 2025 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lista abrevierilor

CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum

ILS = Inscriptiones Latinae Selectae

AE = Année Épigraphique

CLE= Carmina Latina Epigraphica

Suppl.=Supplementum

ILLRP= Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae

TR=traducere

Trad.n.=traducerea noastră

Trad. n.M.S=traducerea noastră Mădălina Strechie

INTRODUCERE

În societatea contemporană femeia reprezintă o forță ce mișcă energii și de care trebuie să se țină seama pentru că, oricât de puternic ar fi elementul emoțional în construcția sa, ea dispune de resurse spirituale fără de care evoluția nu ar fi la fel. Încă de la începutul condiției noastre umane suntem înconjurați de femei care își lasă amprenta asupra a ceea ce vom deveni, fiecare stadiu al vieții fiind marcat într-un fel specific de prezența lor, lumea masculină trebuind să găsească echilibrul între propria devenire și puterea feminină de care nu poate face abstracție. Lumea romană fundamentată pe virtuțile bărbatului a plasat femeia într-o stare de subordonare față de autoritatea masculină, întregul sistem social fiind conceput pornind de la ideea că libertatea femeii poate provoca un adevărat haos în organizarea statului. Tocmai această teamă a lumii masculine față de forța feminină lăsată să se manifeste liber a fost punctul de plecare al demersului de cercetare al acestei lucrări. Energia consumată de legiuitorii romani pentru a reține femeia în interiorul casei în rolul ei de mamă, soție și gospodină nu a putut-o opri să influențeze viața politică a celui mai mare imperiu al antichității până la cel mai înalt nivel; geniul militar roman a avut nevoie uneori de intervenția feminină pentru a tranșa soarta conflictului; eroii legendari ai scriitorilor latini au nevoie de personaje feminine pentru a fi puși în lumină.

Lucrarea „*Femeile romane, personaje ale marilor clasici latini*” își propune să vină în completarea muncii de cercetare desfășurată de istoricii români și din afara țării în jurul subiectului femeilor romane, văzute ca personaje implicate în evoluția societății și a căror imagine este reflectată în operele marilor clasici latini și nu numai, pentru că, subiectul - complex și plasat departe în timp, are nevoie de o analiză interdisciplinară alături de antropologie, mitologie, imagologie, sociologie, filologie, studii de gen, drept și de apelul la disciplinele auxiliare istoriei, epigrafia, arheologia, numismatica, arhivistica.

Femeia romană nu reprezintă o categorie socială în sine și nici nu poate fi considerată o entitate aparținând strict istoriei și evoluției statului roman; ea este parte a universului feminin contemporan și, așa cum istoria Imperiului Roman are rolul său bine stabilit în cursul istoriei universale, femeia romană

are urmașele ei în lumea contemporană. Toate acumulările ei în materie de libertate și egalitate socială precum și trăsăturile intelectuale și spirituale ale evoluției ei, au resorturi adânci în istorie; ele pun în lumină atitudini, oferă răspunsuri, creează premise pentru înțelegerea unor fenomene ale societății contemporane. Aproape că nu există astăzi domenii ale vieții în care femeia să nu fie percepută ca absolut capabilă să înfrunte lumea masculină de pe poziții de egalitate.

Ceea ce își propune cercetarea nu este un deziderat feminist ci evidențierea drumului parcurs de femeia celui mai mare imperiu al antichității pentru a-și consacra poziția, pornind de la universul mic al familiei până la influențarea deciziilor luate la nivelul statului. Demersul nu este unul simplu, întrucât interacțiunea celor două ființe responsabile de perpetuarea statului roman este surprinsă în mod deosebit prin prisma **surselor**, în mod covârșitor favorabile elementului masculin.

Sursele bibliografice folosite pot fi organizate astfel:

1. **Surse literare antice**, reprezentate de operele marilor clasici latini, atât în traduceri din țară cât și traduse de noi din volume publicate în afara țării;

2. **Surse epigrafice**, reprezentate de inscripțiile în limba latină publicate în colecții din țară, dar și făcând parte din *Corpus Inscriptionum Latinarum*, *L'Année Épigraphique*, *Inscriptiones Latinae Selectae*, colecții ce reunesc cele mai importante inscripții latine descoperite;

3. **Lucrări editate generale**, care vorbesc despre femeia romană pe tot cuprinsul imperiului, reflectată în operele marilor clasici latini;

4. **Lucrări editate comparative**, între poziția femeii în lumea greacă și cea romană;

5. **Lucrări editate speciale**, care tratează în detaliu anumite aspecte privind viața femeii romane, dar prezintă și abordări inedite ale raporturilor sociale în cadrul Imperiului Roman.

Cartea *Femeile romane, personaje ale marilor clasici latini*, își propune să aducă în peisajul scrierilor de factură istorică, o lucrare de istorie specială care să demonstreze că femeia aparținând imperiului care a scris istoria lumii pentru multă vreme a avut un rol important în evoluția acestuia și nu a putut fi redusă la rolul stabilit oficial, personalitatea ei urmând o traiectorie ce a

depășit tiparele până la dimensiunile de astăzi. Imaginea femeii prezentă în operele autorilor clasici latini este reflectarea poziției ei în societate, dar chiar autorii respectivi scot la iveală involuntar, indicii despre potențialul ascuns al femeii ce va marca destinul lumii romane.

Subiectul este de relativă noutate în peisajul istoric întrucât dorința de poziționare a imaginii feminine pe scena evoluției istorice este specifică societății contemporane care admite deplina dezvoltare a personalității umane fără bariere artificiale legate de gen. Lipsa izvoarelor scrise aparținând femeilor a determinat abordări interdisciplinare, metode de cercetare variate, ipoteze de lucru inedite, pentru a stabili adevărul istoric despre femeia romană care se regăsește puțin în fiecare dintre noi. Alegerea subiectului a fost una personală și a pornit din preocupările anterioare și din convingerea că le pot da formă de lucrare cu caracter științific datorită pasiunii mele pentru investigația și analiza materialelor și nu mai puțin, pentru lectura scrierilor din domeniul istoriei.

Istoriografia contemporană cunoaște nenumărate lucrări, studii, legate de femeia romană, multe dintre ele concentrate pe aspecte specifice vieții ei: căsătoria, moravurile, legea, biografiile de femei imperiale aparținând unor dinastii importante. În spațiul românesc, o contribuție semnificativă la cunoașterea poziției femeii în societatea romană imperială este adusă de Mădălina Strehie prin *Condiția femeii în cadrul familiei romane de origine ecvestră în perioada Principatului* (2012), care face o prezentare de ansamblu a categoriilor feminine romane, cu deosebire a femeilor ale căror familii aparțineau ordinului ecvestru, așa cum sunt oglindite în inscripții, dar și în literatura clasică. O altă abordare a subiectului a fost făcută de Mihaela Paraschiv în *Femeia în Roma Antică* (2011), ce prezintă o imagine nuanțată a modului de viață al femeii romane, cu referiri la aspecte legate de căsătorie, divorț, prevederi legislative, dar și aspecte ale vieții de fiecare zi, de la servirea meselor până la creșterea și educarea copiilor.

În afara țării, cea care a dat startul unei abordări curajoase a condiției femeii romane a fost Sarah Pomeroy, profesoară de literatură clasică și istorie la Universitatea din New York, prin publicarea în 1975 a cărții *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves in Classical Antiquity*, prin care a demitizat percepția generală despre femeia antichității, arătând că societățile greacă și

romană atât de rigid structurate au fost de fapt, societăți complexe și colorate, în care au existat femei de toate categoriile, ce și-au trăit experiențele, slăbiciunile, au fost idealizate sau blamate.

Susan Treggiari aduce importante informații despre universul feminin roman în cartea sa *Roman Marriage*, din 1991, în care detaliază aspecte legate de alegerea soției, logodnă, dar și despre poziția soților în familie, divorț sau adulter. Richard Bauman publica în 1992, *Women and Politics in Ancient Rome*, în care prezintă principalele figuri feminine aparținând familiilor conducătoare din perioada Republicii până la moartea lui Nero. *Matrona Docta* cartea lui Emily Hemelrijk din 2004, se concentrează pe categoria femeilor romane educate, începând cu Cornelia Africana până la Iulia Mamea, în timp ce Rebecca Langlands publica în 2009, *Sexual Morality in Ancient Rome*.

Subiectul femeii romane se regăsește sub diferite aspecte în publicații de diferite categorii ce au însă tendința să se sprijine preponderent pe interpretarea informațiilor date de scrierile clasice; unele dintre ele sunt compilații de fragmente ale scriitorilor antici, selectate după relevanța pentru subiectul cărții, însoțite de comentarii succinte și se limitează doar enunțarea ideii, lăsând la latitudinea cititorului formarea convingerii.

Cercetarea pornește de la **ipoteza** că femeia aparținând societății patriarhale romane, structurată în mod sever după principiul autorității masculine de necontestat, consacrat atât de textele legislative cât și de organizarea tradițională a societății, era ținută cu obstinție într-o poziție de subordonare strictă și împiedică să-și afirme abilitățile și calitățile intelectuale de către o lume care nu credea în forța lor constructivă ci în capacitatea lor de a zdruncina organizarea statului și de a crea haos social. Această organizare socială profund masculină o reducea doar la capacitatea ei de perpetuare a speciei și crea șabloane rigide de comportament cărora femeia trebuia să li se subsumeze pentru a beneficia de recunoaștere morală și socială; ea nu a putut împiedica însă afirmarea femeii romane în cadrul societății încă de la începuturile statului roman, atât ca element de echilibru, pacificator, cât și ca factor politic ce a îndreptat cursul evenimentelor într-o anumită direcție. Societatea antică a avut la bază celula familiei, în care elementul de autoritate s-a concentrat în mod tradițional în jurul bărbatului, dar energia și forța au fost

determinate de personalitatea și calitățile femeii. Oricât de puternică este însă personalitatea bărbatului și capacitatea acestuia de a impune o anumită ținută în cadrul familiei, felul în care evoluează viața acesteia, calitatea și specificul ei în societate, sunt determinate de trăsăturile femeii și forța acesteia de a le face respectate. Extrapolând exemplul familiei la nivelul societății, oricât de mare a fost geniul politic sau militar al regilor și împăraților romani, actele lor, au fost uneori stimulate sau generate din umbră de personalități feminine remarcabile, pe care istoria le-a onorat sau defăimat.

O primă întrebare la care lucrarea a căutat răspuns a fost, în ce fel femeia romană și-a găsit drumul în societatea care făcea abstracție de identitatea ei, subordonând-o strict celei masculine, până la exercitarea aproape fățișă a autorității în cadrul statului în timpul unor împărați din perioada Principatului. În acest sens am apelat la surse scrise, latine, dar și grecești, atât cu caracter istoric cât și filosofic, literar, juridic, precum și la legende, inscripții, monumente funerare. Scriitorii clasici au abordat imaginea femeii colateral, ea nu este personajul principal al operelor lor, ci declanșează conflicte, intervine în mersul acestora, impresionează prin fidelitate, curaj, tărie morală, sau dimpotrivă atrage atenția prin comportamentul scandalos, lipsit de scrupule sociale.

O altă întrebare pe care lucrarea și-a propus să o abordeze este în ce mod sursele literare au alterat imaginea feminină cu subiectivismul lor, folosind în acest sens metode comparative de studiere a surselor scrise, pornind de la premisa că operele literare s-au aplecat îndeosebi asupra femeilor imperiale, asupra celor din elita societății, autorii au fost părtinitori, au avut simpatii politice sau slăbiciuni umane. Femeia romană, dincolo de poziția sa de soție de rege sau împărat roman, a fost fiică, soră, mamă, gospodină, a fost sfetnica soțului său, l-a însoțit în campaniile militare - dacă acesta era cavaler al ordinului equestru, a lucrat lână sau a lăsat moștenire proprietăți, imaginea ei reiese cu deosebire din documente cu caracter administrativ, papirusuri, izvoare arheologice, inscripții funerare.

De asemenea, **o altă provocare** a fost observarea felului în care toate categoriile de surse aflate la dispoziție reflectă realitatea întrucât felul în care ne raportăm la ele este unul diferit: literatura clasică aparține unui anumit gen, satiră, panegiric, poezie de dragoste, nu își propunea să transmită

informații; scrisorile, dacă erau destinate lecturii publice, conțineau mai puține informații personale, probleme reale sau emoții; inscripțiile funerare vorbeau mai mult despre calități, succese, fiind destinate celor din afara familiei; textele juridice aveau, de asemenea limitele lor, trebuind să țină seama de aspecte legate de viața politică, dar și de tradiții și legislația precedentă.

Obiectivele principale ale cărții au fost structurate în cinci capitole, pe lângă introducere și concluzii, astfel:

I. *Femeia și statutul său social în perioada Principatului*, capitol ce urmărește felul în care a fost stabilit statutul social al femeii în perioada regalității, a republicii și a imperiului, evidențiază principalele figuri feminine cu rol în evoluția acestuia, respectiv, Lavinia, Rhea Silvia, Tarpeia, Hersilia, Tatia, Tanaquil, Tullia, Lucreția; influențele exercitate de pătrunderea etruscilor asupra mentalităților și comportamentului feminin, precum și cele exercitate de contactul cu populațiile din provinciile orientale ale imperiului și totodată, implicarea femeilor romane în viața religioasă.

II. *Femeile celebre ale Principatului*, prezintă principalele categorii feminine, matroanele, vestalele, curtezanele și rolul lor specific în funcționarea societății; particularitățile modului de viață al femeilor din provinciile orientale ale imperiului precum și dinastiile și rolul femeilor imperiale, evidențiind figuri feminine reprezentative: Livia Augusta, Antonia Minor, Agrippina cea Tânără, Pompeia Plotina.

III. *Marii clasici latini și personajele lor feminine în perioada Principatului*, este capitolul ce prezintă felul în care propaganda imperială a cultivat imaginea feminină ca model social și genurile literare, proza, poezia și istoria, ca teren de manifestare a personajelor feminine, oprindu-ne asupra celor mai importanți reprezentanți clasici ai fiecărui gen în parte.

IV. *Femeile simbol și zeițele ca personaje ale marilor clasici*, scoate în evidență femeile de legendă Rhea Silvia, Cloelia, Cornelia, ce fac parte din sistemul de referință al societății romane în stabilirea originii, identității, dar și a valorilor morale la care se raportează societatea. Capitolul arată totodată rolul zeităților feminine reprezentative: Venus - mama întemeietorului Aeneas, Iuno - zeița căsătoriilor, Minerva – zeița politicii, Diana - zeița

curajului și a legiunilor din provincii, în viața societății și imaginile literare ale acestora.

V. *Etnia, vârsta și rolul personajelor feminine din operele analizate*, este capitolul care face clasificarea tipurilor de personaje feminine abordate, după mai multe criterii: apartenența socială, rolul exercitat în cadrul familiilor, educația primită, calitățile fizice, fertilitatea lor. Capitolul se oprește și asupra originii etnice a femeilor ce fac obiectul operelor literare, a vârstei femeilor și impactului ei în familie și societate și asupra rolului dominant pe care îl au aceste personaje feminine din literatura clasică: mame remarcabile, femei remarcabile din viața împăraților. Ocupațiile femeilor simple sunt surprinse din inscripțiile funerare ce denotă importanța lor în familie. Sunt evidențiate apoi, calitățile dominante ale personajelor reprezentative ce făceau parte din modelul feminin ideal al societății.

Cartea și-a propus astfel să analizeze felul în care a evoluat poziția femeii în societatea romană, de la începuturile sale și până în perioada de glorie a imperiului, prin intermediul operelor literare clasice și a tuturor surselor de care am dispus, într-un tablou complet ce cuprinde nu numai aspecte sociale, juridice, economice, religioase, dar și demografice și culturale.

În capitolul *Concluzii*, facem o analiză a principalelor rezultate obținute ca urmare a cercetării efectuate, pe fiecare capitol în parte, raportată la obiectivele și întrebările enunțate în introducere. Totodată, se explică dificultățile întâmpinate, lipsa surselor scrise referitoare la femei din perioada în care Dacia a fost provincie romană.

Capitolul *Concluziilor* este urmat de *Lista abrevierilor* folosite în lucrare, *Bibliografia*, formată din izvoare literare, surse antice traduse în limba română, surse epigrafice din colecțiile de referință, cursuri, antologii, enciclopedii, dicționare, lucrări generale, lucrări speciale, precum și *Anexe*. Bibliografia utilizată este în general străină și cuprinde lucrări consacrate, cu relevanță pentru ansamblul lucrării, dar și pentru aspecte specifice urmărite de noi în acest proiect de cercetare.

Printre **lucrările generale** cele mai folosite în acest proiect se numără: Agizza, Rosa, *Mituri și legende ale Romei antice*, București, Editura Lider, 2006; Alston, Richard, *Aspects of Roman History*, London, Oxford University Press, 1998; Anderson, William S, *Essays on Roman Satire*,